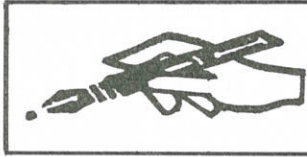

สังสารจากสวนโมกข์ นิพพานสำหรับทุกคน.

ข.เขียน..ให้คิด

เมื่อได้ยินคำว่า “นิพพานสำหรับทุกคน” หลายคนจะสั่นหัว และเข้าใจว่าเป็นเรื่องย่อมนวชาต ไม่อยากจะสนใจก็ได้. ข้อนี้เป็นเพราะเข้าใจความหมายของคำ ๆ นั้น น้อยเกินไปและไม่ตรงตามความจริงอีกด้วย.

ลูกเด็ก ๆ ในโรงเรียน ได้รับคำสั่งสอนว่า นิพพานคือการตายของพระอรหันต์. ประชาชนชาวบ้านทั่วไป ได้รับคำสั่งสอนว่าเป็นนครหรือบ้านเมืองพิเศษไม่มีความทุกข์ มีแต่ความสุขสมปรารถนา ซึ่งจะไปถึงต่อตายแล้ว สำหรับผู้ที่สร้างบารมีมาแล้วหลายหมื่นชาติ. นักพัฒนาแห่งยุคปัจจุบัน เห็นเป็นเรื่องขัดขวางการพัฒนา ไม่ควรนำมาเกี่ยวข้อง หรือพูดถึง. นักศึกษาทั่วไป ก็จัดไว้เป็นเรื่องสำหรับคนวัยแก่คร่ำคร่า, ไม่ต้องสนใจ. คนหนุ่มสาว เห็นเป็นเรื่องจิตคิดไม่มีรสชาติ น่าเกลียดน่ากลัว. เจ้านาคทั้งหลายก็พูดกันแต่ปากว่าขอบวชเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง. พระอาจารย์แก่ ๆ ก็บอกว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจทำได้แล้วสำหรับสมัยนี้ คู่กันกับพระอรหันต์ ซึ่งไม่มีอีกต่อไปแล้ว. ในที่สุดเรื่องนิพพานก็เป็นเรื่องลึกลับ ไม่มีใครสนใจทำให้เป็นหมั่นเจียบอยู่ในพระคัมภีร์ สำหรับเอ่ยถึงเป็นครั้งคราวโดยที่ไม่รู้ว่าเป็นอะไรกันแน่.

ที่จริงนั้น ถ้าไม่มีเรื่องนิพพาน พุทธศาสนาก็เท่ากับไม่มี. เมื่อไม่สนใจนิพพาน ก็เท่ากับไม่สนใจพุทธศาสนา. เมื่อไม่มีอะไรมาทำให้สนใจได้ เราก็ไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากพุทธศาสนานั้นเอง. ข้าพเจ้าเห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่เราจะสนใจและทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดขึ้นมา ให้สมกับคำว่านิพพานเป็นบรมธรรม หรือสิ่งสูงสุดจุดหมายปลายทางของสิ่งที่มีชีวิต และเกี่ยวข้องอยู่ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน.

นิพพานไม่เกี่ยวกับความตาย โดยประการทั้งปวง. คำว่านิพพานนี้ แปลว่า เย็น เมื่อเป็นคำชาวบ้านพูดกันตามบ้านเรือน ก็แปลว่าเย็น, เมื่อมาเป็นคำภาษาธรรม ในศาสนาก็ยังแปลว่าเย็นอยู่นั่นเอง แต่หมายถึงเย็นจากไฟกิเลส เมื่อภาษาชาวบ้านหมายถึงเย็นจากไฟธรรมดา.

โดยทั่วไปในพระไตรปิฎก ไม่เคยใช้คำว่านิพพานในความหมายแห่งความตาย. เมื่อพูดถึงความตาย ก็มีคำว่ามรณะ หรือมีจะนั้น ก็ใช้คำว่า ปรินิพพาน, เช่นประโยคที่ว่าการปรินิพพานจักมีสามเดือนจากนี้ เป็นต้น.

นิพพานเป็นธาตุอย่างหนึ่ง คือความเย็นเมื่อหมดกิเลสและแบ่งเป็น 2 ชนิดคือ สันกิเลสเย็นแล้ว แต่ระบบอินทรีย์อวัยวะสำหรับรับอารมณ์ยังไม่เย็น, และอีกอย่างหนึ่ง ระบบอินทรีย์นั้น ๆ ก็เย็นแล้วด้วย. เหมือนถ่านไฟที่ลุกโชน เมื่อดับลงใหม่ ๆ ยังร้อนจับไม่ได้, ต้องรออีกระยะหนึ่งกว่าจะเย็นสนิท และจับได้ อันใดกันนั้น. คำ ๆ นี้ได้เปลี่ยนความหมายเป็นความตาย ด้วยการอธิบายของคนชั้นหลัง ซึ่งเป็นของธรรมดาในโลก, จนคนไทยเราสลึมนี้ก็ใช้ความหมายนี้. ข้าพเจ้าเองเมื่อเป็นเด็กนักเรียน ก็ได้รับคำสอนเช่นนี้, แรกบวชใหม่ ๆ ก็ยังเข้าใจเช่นนี้ และบอกเพื่อนฝูงหรือศิษย์ให้เข้าใจเช่นนี้. ต่อเมื่อได้ศึกษาพระบาลีตัวจริงจึงพบว่ามันคนละเรื่องจากความตาย แต่เป็นความเย็นที่ไม่รู้จักตาย และเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตไม่ให้นตาย และไม่ตายตลอดไป แม้ร่างกายมันจะตายลง

แต่อย่างไรก็ดี ศาสนาอื่นในอินเดีย ที่พ้องสมัยกับพุทธศาสนา ก็มีคำວ່านิพพานใช้ด้วยเหมือนกัน, ดังปรากฏในพระบาลีนั้นว่า มีเจ้าลัทธินั้น ส่งคนมาทูลถามพระพุทธานุญาตถึงเรื่องนิพพานชนิดของพระองค์, ซึ่งนิพพานของเขาคงหมายถึงความตายก็ได้, เป็นพวกเจ้าลัทธินิกายอินเดียนได้แถวแม่น้ำโคทาวารี เป็นเรื่องที่เราทราบกันดีในนามของโสฬสปัญหา แห่งปารายณวรรค ขุททกนิกาย. ข้อนี้พอจะสรุปได้ว่า เรื่องนิพพานนั้น เป็นเรื่องสูงสุดของศาสนาที่พ้องสมัยกับพุทธศาสนาในอินเดีย, ซึ่งคงจะมีสักพวกหนึ่ง ซึ่งหมายถึงความตาย และได้มาสอนในแถบสุวรรณภูมินี้ก่อนแต่ที่พุทธศาสนาจะแผ่มาถึง และให้ความหมายโดยพื้นบ้านไว้เสียแล้วอย่างนั้น, ท่านองเดียวกับเรื่อง อตตาทหรือออตมัน. เรามาวินิจฉัยกันถึงเรื่องนิพพานในพุทธศาสนากันต่อไปดีกว่า.

เมื่อทรงออกผนวชแล้วใหม่ ๆ ได้ทรงเที่ยวแสวงหานิพพานในความหมายว่าเป็นที่ดับทุกข์สิ้นเชิง (ไม่ใช่ความตาย), จากเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้นในอินเดีย ได้พบอย่างสูงเพียงนวลสัญลักษณ์-สัญลักษณ์, ความสงบแห่งจิตถึงขนาดตกก็ไม่ใช่ ไม่ตายก็ไม่ใช่, ก็ไม่ทรงยอมรับ เสด็จไปค้นหาของพระองค์เอง จึงทรงพบนิพพานที่เป็นความเย็นจากความดับไปของกิเลส, และทรงเรียกว่า “ที่สุดแห่งความทุกข์”, หมายถึงหมดความร้อนจากกิเลส. กิเลสหมดไปเท่าใด ก็มีความเย็นเท่านั้น จนกว่าจะเย็นถึงที่สุด เพราะหมดกิเลส

ถึงที่สุด. สรุปความว่า หมกกิเลสเท่าไร ก็จะเย็นเท่านั้น หรือมีนิพพานเท่านั้น ในระดับนั้น, สรุปความว่า **นิพพานคือความเย็นที่เป็นผลแห่งความดับของกิเลส**, ไม่ว่ามันจะดับของมันเอง หรือใครทำให้ดับ. เมื่อใดมีความดับแห่งกิเลส เมื่อนั้นมีสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ในความหมายเดียวกันคือ “เย็น”

ทีนี้ก็ดูต่อไป ถึงการที่กิเลสก็เป็นสังขารธรรม คือ เกิดดับ, และตามพระบาลีว่า *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺทสมฺมํ สหฺพนฺติ นิโรธมฺมํ*, ก็แสดงว่ากิเลสเกิดแล้วก็ดับเมื่อมันหมดเหตุปัจจัย แม้จะเป็นการดับชั่วคราว, หรือมีความเย็นชั่วคราว มันก็มีความหมายแห่งนิพพาน แม้จะเป็นการชั่วคราว, ดังนั้น จึงมีนิพพานชั่วคราว สำหรับผู้ที่ยังมีกิเลส อย่างที่จะหลีกเลี่ยงมิได้. นี่แหละคือนิพพานชั่วคราว ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของสัตว์ที่ยังมีกิเลสไว้. ใคร ๆ ก็พอจะมองเห็นได้ ว่าถ้ากิเลสมีทั้งกลางวันกลางคืนทุกวันๆ โดยไม่มีเวลาจะดับแล้ว ชีวิตไหนจะทนไหว ไม่ตายก็บ้า และตายในที่สุด. จึงดูได้ในข้อที่ว่า ชีวิตรอดอยู่ได้เพราะมีระยะเวลาที่กิเลสไม่แผดเผา, ซึ่งกล่าวโดยแท้จริงแล้ว มีระยะเวลามากกว่าเวลาที่กิเลสแผดเผาไปเสียอีก. นิพพานที่เป็นระยะ ๆ นั้นหล่อเลี้ยงชีวิตไว้สำหรับเราทุกคน ไม่ยกเว้นใคร แม้แต่สัตว์เดรัจฉานในระดับหนึ่ง ด้วยซ้ำไป. เราอดชีวิตอยู่ได้เพราะการหล่อเลี้ยงจากนิพพานชนิดนี้ จนเป็นปกติวิสัยของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต หรือจิต. เมื่อใดว่างจากกิเลส เมื่อนั้นมีค่าหรือความหมายแห่งนิพพาน, อาการเช่นนี้ ต้องมีอย่างเพียงพอสำหรับสิ่งที่มีชีวิต, เรามีระยะเวลาที่เป็นการพักผ่อน (หรือ Relax) ทั้งทางกาย และทางจิต จึงสดชื่นเป็นชีวิตอยู่ได้. ทำไมเราไม่รู้จัก หรือขอบคุณนิพพานชนิดนี้กันบ้าง, ดีแต่สัญญาตญาณมันจัดหาให้เอง คือสิ่งที่มีชีวิต มันยอมแสวงหาระยะเวลาที่ว่างจากกิเลส หรือความกระหาย. ถ้ามีความกระหายไม่หยุด มันก็ต้องตาย, ดังนั้นทารกจึงรู้จักดูดนม, ยุงก็รู้จักเที่ยวดูดเลือดเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตมันไว้ จนถูกตบตายเอง. สัญชาติญาณของคนเรา มีคุณสมบัติข้อนี้มาในตัว คือ แสวงหาระยะเวลาที่ว่างจากกิเลส หรือว่างความกระหายอย่างเพียงพอที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้. ว่างเมื่อใดก็เป็นนิพพานน้อย ๆ เช่นนี้เสมอไป, จนกว่าจะรู้จักทำให้เป็นนิพพานที่ถาวร หรือสมบุรณ์ คือเป็นพระอรหันต์, ไม่ใช่ตายแต่กลับไม่ตาย โดยเฉพาะทางจิตหรือวิญญาณ. ถ้าใครมองเห็นความจริงข้อนี้ก็จะรู้สึกได้เองว่า เราอดชีวิตอยู่กับนิพพานชนิดนี้ไม่ใช่รอดอยู่ได้ ด้วยข้าวปลาอาหารซึ่งหลงไหลกันนักอย่างเดียว. เราจะรู้สึกว่าเราต้องมีสิ่งที่เรียกว่านิพพานและอาศัยเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยกันทุกคน แล้วจะไม่ให้พูดว่า **นิพพานสำหรับทุกคน** ได้อย่างไรกัน.

เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำว่า “นิพพาน” ยิ่งขึ้น เราต้องศึกษาในแง่ของภาษา หรือศัพทศาสตร์กันบ้าง.

ทางวัตถุ มีคำว่า *ปชฺโชตสฺสเว นิพฺพานํ*, นิพพานคำนี้หมายถึงความดับแห่งไฟ ตามธรรมดา ๆ. ข้าวต้มยังร้อนอยู่ เด็กร้องมาจากในครัวว่ารอประเดี๋ยว ให้มันนิพพานหน่อย. หรือช่างทองหลอมทองละลาย เมื่อเอาน้ำรดให้เย็น คำบาลีตอนนั้นว่า *นิพฺพา-เปยฺย* คือทำให้มันนิพพาน เย็นแล้ว จึงทำทองรูปพรรณ. แม้สัตว์เดรัจฉานที่จับมาจากป่าดงไพรเอามาฝึกให้เชื่องเหมือนแมว ก็เรียกว่าทำให้มันนิพพานเสียก่อน. กามสุขก็ทำให้คนโง่เย็นลงตามแบบของเขา, รูปฌานก็ทำให้เย็นจากไฟกาม แม้ชั่วคราว, ก็เรียกว่านิพพานในระดับนั้น, อากิญฺญาญญตาณะ (อรูปฌาน) ก็ทำให้เย็นจากไฟที่เกิดจากรูปธรรม ที่มีเสน่ห์. นิพพานเพราะหมกกิเลส ทั้งปวง ทำให้เย็นถึงที่สุดโดยประการทั้งปวง.

พระอาจารย์บางพวก สร้างคำว่า สิวโมกขมนานิพพานขึ้นมาใช้ แล้วอธิบายให้เป็นบ้านนครไปเสียเลยเข้าใจไม่ได้, เก็บไว้สำหรับยกมือขึ้นไหว้ เมื่อได้ยินคำ ๆ นี้ แปลงออกมาจากบนธรรมาสันในวัดทั่วไป.

ยังมีคำว่า **นิพพุติ** ซึ่งมีความหมายแห่งนิพพานในชั้นศีลธรรม คือความเย็นออกเย็นใจ หรือชีวิตเย็น อย่างที่มีหญิงสาวคนหนึ่งชมเจ้าชายสิทธัตถะว่า บุรุษนี้ เป็นลูกของใคร พ่อแม่ของเขาก็มีพุต (คือเย็น), เป็นภัสดาของหญิงใดหญิงนั้นก็ นิพพุตา (คือเย็น), เหล่านี้มีความหมายแห่งนิพพาน, พระในปัจจุบันนี้ ในประเทศไทยบอกอานิสสแห่งศีลว่า *สีเลน นิพพุติ ญนฺติ—ถึงนิพพุติได้เพราะศีล*, หลังจากที่ได้สมบุรณ์ด้วยโภคะ และถึงซึ่งสุดแล้ว. ทั้งนี้ ก็เพราะต้องการให้นิพพาน เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันนั่นเอง.

ความเย็นออกเย็นใจ ที่ทุกคนต้องการนั้นแหละ มีความหมายแห่งนิพพาน, แต่เขาเข้าใจมันผิด มุ่งไปที่กามารมณ์ซึ่งเป็นของร้อนไปเสีย, ก็ได้นิพพานหลอก ซึ่งก็เคยมีผู้ถือเอาเช่นนั้นมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาล หรือก่อนพุทธกาลดังที่ปรากฏอยู่ในทฎฐิ ๒๒ แห่งพระมหาชาลสูตร.

ดูเถิด คำว่านิพพาน มีประวัติมาอย่างไร, และมีความหมายสรุปว่าอย่างไร มีอะไรที่หมายถึงความเย็นออกเย็นใจ ตามความรู้สึกสูงหรือต่ำของตน ๆ ทั้งนั้น. แต่ความสำคัญมันอยู่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้รอดอยู่ได้ทั้งนั้น, คือหยุดระยะที่ไฟเผาไหม้จิตใจให้น้อยลง พอรอดอยู่ได้, จนกว่าจะถึงระดับสูงสุด ดับไฟได้เด็ดขาดนั่นเอง. ปริญาสูงสุดในพุทธศาสนานั้น ตรัสไว้ว่า ได้แก่ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ, นั่นคือดับไฟโดยสิ้นเชิง และเย็นถึงที่สุดเท่าที่ชีวิตจะเย็นได้.

นิพพานไม่ใช่จิต แต่เป็นสิ่งที่จิตลุดังได้ ดังที่ตรัสไว้ว่าเป็นอายตนะอย่างหนึ่ง สำหรับสติปัญญาลุดึง. รูปเสียงกลิ่นรสและโผฏฐัพพะนั้นเป็นอายตนะทางวัตถุ หรือทางกาย, กายลุดึงได้.

อากาสานัญจายตนะ กระทั่งถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น เป็นอายตนะทางจิต สำหรับจิตลูกลงได้, ส่วนนิพพานนั้นเป็นอายตนะทางสติปัญญาหรือทางวิญญาณ สำหรับสติปัญญาสัมผัสหรือลูกลงได้, นับว่าเป็นสิ่งที่ธรรมชาติมิได้สำหรับมนุษย์ในระดับสูงนั่นเอง, ควรจะรู้จักไว้ สำหรับจะได้ไม่เป็นหมันด้วยกันทั้งสองฝ่าย เรามีสติปัญญาสำหรับสัมผัสนิพพานด้วยกันทุกคน, อย่าให้มันเป็นหมันเสียเลย.

นิพพานธาตุ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สำหรับให้เกิดการบรรลุนิพพาน เสมือนโอสถอันประเสริฐดับทุกข์ทั้งปวง, มีความทุกข์หรือโรค ที่ไม่มีหนูกยาตามธรรมดาแก้ไขได้. มันมีโรคแห่งกิเลส ซึ่งต้องแก้ด้วยการดับกิเลสที่ทำให้บรรลุนิพพานธาตุนั้น เป็นโรคสูงสุดทางวิญญาณซ่อนอยู่อย่างลึกลับ ที่ทำให้มนุษย์ทนทุกข์อย่างลึกลับ, ใครดับเสียได้ ก็เป็นมนุษย์ที่ถึงที่สุดแห่งความเป็นมนุษย์.

การพูดว่าสมัยนี้ ไม่มีนิพพานนั้น เป็นคำพูดที่ ผิดเกินผิด, เพราะนิพพานธาตุมีอยู่ตามธรรมชาติทุกเมื่อ หากแต่ไม่มีผู้สนใจแล้วค้นหา. พระพุทธองค์ทรงค้นพบและเปิดเผยให้ อย่างเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวง แต่เราก็มืดบดทบเสียวว่าสมัยนี้ ไม่มีนิพพานแล้ว แทนที่จะพูดว่าสมัยนี้ไม่มีใครรู้จักและสนใจ. เพียงแต่เราทำตนให้เป็นสาวกที่ถูกต้องแท้จริง นิพพานก็จะปรากฏออกมา เพราะรอคอยผู้ที่จะค้นหาอยู่แล้ว.

เราสร้างนิพพานไม่ได้ เพราะอยู่เหนือเหตุเหนือปัจจัย, แต่เราสร้างปัจจัยแห่งการบรรลุนิพพานได้ ได้แก่การกระทำทุกอย่างที่เป็นไปเพื่อละกิเลส. เราจะไม่พูดอย่างที่เราชอบพูดกันว่า กระทำ ความดีนี้เป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน ที่ภู่นั้นมันเป็นปัจจัยแก่ การบรรลุนิพพาน, ซึ่งเป็นสิ่งกระทำได้ทุกยุคทุกสมัย. คนแก่ ๆ ชอบคำว่าบันไดแห่งนิพพาน เพราะเข้าใจเป็นสถานที่หรือบ้านเมือง เพราะได้รับคำสั่งสอนให้เข้าใจเช่นนั้น. แต่ก็เป็นความหมายที่พออนุโลมได้ซึ่งหมายถึงปัจจัยแห่งการบรรลุนิพพานอีกนั่นเอง.

ไวพจน์ หรือคำแทนชื่อของนิพพานมีมากมาย หลายสิบคำ เช่นคำว่า ความไม่ตาย ความเที่ยงแท้ ความสงบ ความไม่มีภัย ความไม่เจ็บไข้ ความไม่มีโรค ความเป็นอิสระ ความหลุดพ้นที่หลบซ่อน ที่พึ่งพิง ที่ต้านทาน ที่เกาะของคนตกน้ำ ประโยชน์อันสูงสุดบรมสุข ผิงนอก ที่พึ่งถึงพึ่งไปโนเบื้องหน้าที่สิ้นสุดแห่งสังขารการปรุงแต่ง ฯลฯ เหล่านี้ ล้วนแต่มีความเย็น เพราะไม่มีไฟเผาให้เราร้อน มีความสงบเย็นเป็นความหมายหรือคุณค่า หากแต่เป็นชั้นละเอียดอ่อนจนไม่เป็นที่ต้องการของผู้ที่ยังมีกิเลสปิดบังมากเกินไป. เมื่อแหวกกิเลสทั้งปวงเสียบ้าง ก็จะพอใจในนิพพานยิ่งกว่าสิ่งใด เป็นแน่นอน, และเป็นได้ด้วยทุกคน. ขอให้เราถือเอาคำว่า “เย็น” เป็นคุณค่าสูงสุด.

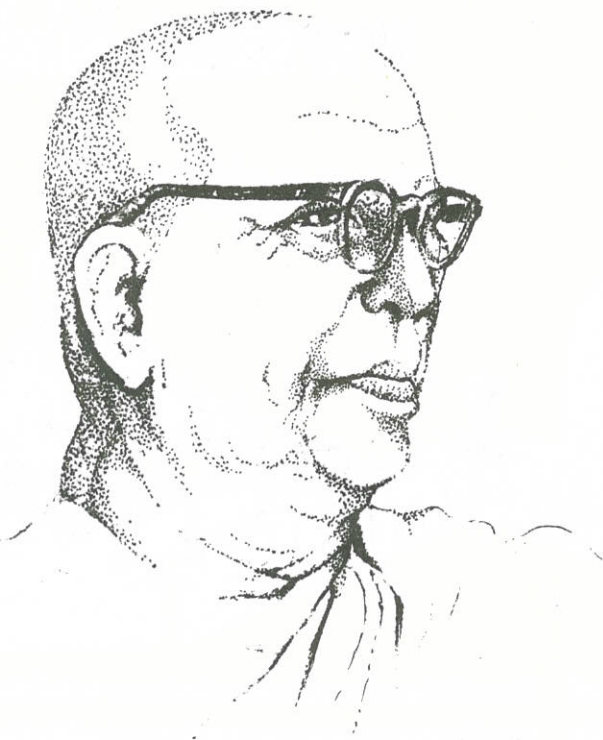
คำพูดที่ใช้แสดงความหมายของนิพพานได้ดีที่สุด คือคำว่า
ที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ทรงใช้, แต่ก็ไม่ใช่ที่สนใจ

ที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ทรงใช้, แต่ก็ไม่ใช่ที่สนใจแก่ผู้ที่ไม่รู้สึกว่ามีความทุกข์. เขาไม่รู้สึกว่ามีความทุกข์ เขาต้องการสิ่งที่เขาต้องการ ไม่มีความทุกข์ที่ต้องดับ. เขาเลยไม่ต้องการความดับทุกข์ หรือที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์. แม้ชาวต่างประเทศจำนวนมาก ที่สวนโมกข์ ก็มีความรู้สึกเช่นนั้น. ต่อเมื่อบอกว่าเป็นชีวิตใหม่ หรือที่ดับลงแห่งความกระหาย (Quenching of Thirst) หรือชีวิตที่อยู่เหนือความเป็นบวกลบ (Positive & Negative) เขาจึงสนใจอย่างยิ่ง. นี่แหละคือความยากลำบากเกี่ยวกับภาษา ที่จะใช้พูดจาให้คนสนใจนิพพาน. สำหรับคน ๆ หนึ่ง ๆ จะต้องมีความแปลกสำหรับคำว่านิพพาน ให้เฉพาะคนนั้นเป็นคน ๆ ไป, เป็นความยากลำบากไม่น้อยเลย. แต่โดยส่วนลึกแล้ว ทุกคนต้องการนิพพาน โดยที่ไม่รู้สึกตัว หรือมีเจตนา, โดยอำนาจของสัญชาตญาณ.

การศึกษานิพพานในชีวิตประจำวัน, เป็นสิ่งที่ทำได้เพื่อเข้าใจและพอใจในความหมายของนิพพานยิ่งขึ้นไป. เมื่อเห็นไฟดับหรือของร้อนเย็นลง ก็มองเห็นความหมายของนิพพาน, เมื่ออาบน้ำ กินน้ำแข็งเมื่อลมโชย ผ่นตก ก็กำหนดในความหมายของนิพพาน, เมื่อใช้ส่างขวบมยุบ หายปวดศีรษะ ก็กำหนดความหมายของนิพพาน ว่าหาพบในสิ่งเหล่านั้น, เมื่อเหงื่อออก นอนหลับ กินอิ่ม ก็เห็นความหมายของนิพพาน, เมื่อเห็นสัตว์ซึ่งหมดพยศอันตราย ก็เห็นความหมายของนิพพาน, เหล่านี้ เป็นบทเรียนที่ช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของนิพพานได้ทุกราวไป จิตจะโน้มไปทางพอใจในนิพพานเป็นประจำ ช่วยให้จิตลื่นไหลไปในทางของนิพพานได้ง่ายเข้า.

เมื่อได้พบความเย็นในความรู้สึกเมื่อใด ก็กำหนดความเย็นนั้นไว้ไว้ในใจแล้วหายใจออก—เข้า, หายใจเข้าก็เย็น หายใจออกก็เย็น, เข้า—เย็น ออก—เย็น อยู่สักพักหนึ่ง ก็เป็นบทเรียนที่ดี จะช่วยให้เป็นนิพพานภาไม ได้เร็วขึ้น. สัญชาตญาณจะเปลี่ยนไปทางโพธิมากขึ้น ๆ กว่าที่จะไม่ทำเช่นนั้น. นิพพานตามธรรมชาติ หรือการดับแห่งกิเลสโดยไร้สำนึก จะมีมากขึ้นและง่ายขึ้น; เป็นการช่วยธรรมชาติอย่างดีที่สุด.

สรุปความว่า **นิพพานไม่ใช่ความตาย** แต่เป็นความเย็น หรือความไม่ตายที่มีชีวิตชีวา, ในพระบาลี ไม่เคยใช้คำว่านิพพานว่าเกี่ยวกับความตาย, นิพพานเป็นธาตุตามธรรมชาติ พร้อมทั้งจะสัมผัสกับจิต ในฐานะที่เป็นอายตนะชนิดหนึ่ง, ถ้าไม่มีนิพพานแล้ว พุทธศาสนาก็ไม่มีความหมายอะไร, นิพพานชนิดแท้จริงที่ต่างจากนิพพานในลัทธิอื่นนั้น ค้นพบโดยพระพุทธองค์, นิพพานตามธรรมชาติดีได้โดยกิเลสเป็นสิ่งที่เกิดดับในฐานะเป็นสังขารธรรมชนิดหนึ่งนั่นเอง เป็นเหตุให้นิพพานปรากฏแก่จิตทุกครั้งทีที่กิเลสไม่ปรากฏ, นิพพานชนิดนี้ หล่อเลี้ยงชีวิตสิ่งที่มีชีวิตให้รอดตายไม่เป็นบ้า, หรืออย่างน้อยก็นอนหลับได้, นิพพานมีไชนครพิเศษอะไรอยู่ที่ไหน แต่อยู่ในจิตที่

กำลังว่างจากกิเลสที่กลุ่มรุม, สำหรับทางศีลธรรมของคนทั่วไปใน
บ้านเรือนเรียกโดยชื่อว่า นิพพุติ, นิพพานมิใช่จิต แต่ปรากฏแก่
จิตได้ในฐานะเป็นอายตนะชนิดหนึ่ง, จะมีนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ได้
โดยหายใจเข้า-เย็น หายใจออก-เย็น, เป็นที่ดับเย็นแห่งความร้อน
ความกระหาย ความทุกข์ ในชีวิตประจำวันโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องรู้สึก,

เป็นการหล่อเลี้ยงชีวิตอยู่ตลอดเวลา,

หวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะเริ่มรู้จักนิพพานสำหรับทุกคนว่า
มิใช่เป็นการย้อมแมวขาย แต่เป็นแมวจริงที่ใช้จับหนูคือความทุกข์ร้อน
ได้ ตามสมควรแก่กำลังสติปัญญา, ของทุกคน ทุกคน!

